

شرکت ملی مناطق نفت خیز جنوب

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات

صنعت نفت و مدیریت بحران در دوره جنگ تحمیلی (بررسی موردی منطقه نفت خیز جنوب)

مرتضی شمس، دکتر سید مجید جدی، حسین حسینی

گروه پژوهشی علوم سیاسی
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی

سرشناسه : شمس، مرتضی، ۱۳۴۷ -
 عنوان و نام پدیدآور : صنعت نفت و مدیریت بحران در دوره جنگ تحمیلی: بررسی موردی منطقه نفت خیز جنوب / مرتضی شمس، سیدمجید جدی، حسین حسینی؛ [به سفارش] شرکت ملی مناطق نفت خیز جنوب.
 مشخصات نشر : تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی، ۱۳۹۰.
 مشخصات ظاهری : ۲۴۶ ص.
 شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۹۲۸۴۷-۲-۶
 وضعیت فهرست نویسی : فیپا
 موضوع : نفت -- ایران -- صنعت و تجارت -- جنبه های اقتصادی و جنبه های اجتماعی
 موضوع : مدیریت بحران
 موضوع : جنگ ایران و عراق، ۱۳۵۹ - ۱۳۶۷ -- جنبه های اجتماعی
 موضوع : جنگ ایران و عراق، ۱۳۵۹ - ۱۳۶۷ -- جنبه های اقتصادی
 شناسه افزوده : جدی، سیدمجید، ۱۳۳۵ -
 شناسه افزوده : حسینی، حسین، ۱۳۴۱ -
 شناسه افزوده : شرکت ملی مناطق نفت خیز جنوب
 شناسه افزوده : پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی
 رده بندی کنگره : ۱۳۹۰ ش ۸۳ / الف ۹۵۷۶ HD
 رده بندی دیویی : ۳۳۸ / ۲۷۲ / ۱۲۰ / ۹۵۵
 شماره کتابشناسی ملی : ۲۶۳۱ / ۶۵

صنعت نفت و مدیریت بحران در دوره جنگ تحمیلی (بررسی موردی منطقه نفت خیز جنوب)

مرتضی شمس، سیدمجید جدی، حسین حسینی

گروه پژوهشی علوم سیاسی

ناشر: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی

طرح جلد: علیرضا دهقان

چاپ اول: ۱۳۹۰

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

قیمت: ۷۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۲۸۴۷-۲-۶

ISBN

حق چاپ و نشر محفوظ است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی

نشانی: تهران، خیابان انقلاب اسلامی، خیابان دانشگاه،

خیابان شهید وحید نظری، شماره ۴۷

تلفن: ۶۶۲۹۷۵۶۱-۲

دورنگار: ۶۶۲۹۲۱۲۹

E-mail: ihss@ac.ir

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۹	سخن پژوهشگاه.....
۱۱	مقدمه.....

فصل اول: بحران چیست و چگونه مدیریت می‌شود

۱۷	ویژگی‌های بحران.....
۱۸	بحران چگونه تعریف می‌شود؟.....
۲۴	تصمیم‌گیری در بحران و تأثیر آن بر جنگ.....
۲۹	جنگ اقتصادی، بمباران استراتژیک، پدافند غیرعامل.....
۳۳	بمباران استراتژیک در گذشته و حال.....
۳۵	آماج بمباران استراتژیک.....

کارکردهای مباران استراتژیک ۴۳

فصل دوم: سرآغاز جنگ

عوامل و پیامدهای جنگ تحمیلی ۴۷

عوامل به وجود آورنده جنگ تحمیلی ۵۰

اقدامات آمریکا ۵۳

اهداف عراق از حمله به ایران ۷۱

تجاوز و اشغال ۷۴

مقاومت ایران و زمین گیر شدن ارتش عراق ۷۵

راهبرد (استراتژی) آزاد سازی ۷۶

تنبيه متجاوز ۸۰

تأثیر تغییرات صحنه جنگ بر محیط صنعت نفت ۸۵

فصل سوم: حمله عراق به تأسیسات نفتی ایران

حمله عراق به تأسیسات نفتی ایران ۸۹

وضعیت سیستم پدافند هوایی ۱۰۲

فصل چهارم: مناطق نفت خیز جنوب

آشنایی با مناطق نفت خیز جنوب ۱۰۹

ساختار مناطق نفت خیز جنوب در دوره جنگ تحمیلی ۱۱۱

منطقه اهواز ۱۱۱

منطقه آغا جاری ۱۱۴

منطقه گچساران.....	۱۱۵
منطقه مسجد سلیمان.....	۱۱۷
منطقه خارك.....	۱۱۹
جزیره دریایی.....	۱۲۳
رساندن نفت خام به جزیره خارك.....	۱۲۶
مخزن‌گاه نفت در خارك.....	۱۲۹
اهداف نظامی تأسیسات نفتی.....	۱۳۳
فرآیند تولید از چاه‌های گازی.....	۱۳۶

فصل پنجم: مدیریت بحران در مناطق نفت‌خیز در جنگ تحمیلی

مدیریت بحران در مناطق نفت‌خیز جنوب در دوره جنگ تحمیلی.....	۱۳۹
ویژگی‌های بحران در صنعت نفت.....	۱۴۳
صنعت نفت و جنگ.....	۱۵۷
مهم‌ترین اقدامات محیطی مناطق نفت‌خیز جنوب.....	۱۵۸
کمک‌به سیستم‌های پدافند عامل.....	۱۶۵
اقدامات در حوزه نفت.....	۱۶۵

فصل ششم: عوامل تأثیرگذار بر مدیریت صنعت نفت در جنگ تحمیلی

اثرات انقلاب بر صنعت نفت.....	۱۶۷
نقش هدایتی امام(ره).....	۱۶۸
ویژگی‌های سازمانی صنعت نفت.....	۱۷۱
مدیریت بحران در صحنه.....	۱۸۴
انطباق ساختاری مناطق نفت‌خیز با شرایط بحرانی ناشی از جنگ.....	۱۸۵
جمع‌آوری و حفظ اطلاعات مورد نیاز.....	۲۰۰

۲۰۱	تخلیه اضطراری ساکنین و خانواده‌ها
۲۰۳	کاهش آسیب‌پذیری تأسیسات
۲۱۷	تفویض اختیارات در روابط سازمانی
۲۱۹	بازسازی
۲۲۶	نتیجه‌گیری
۲۴۳	منابع

سخن پژوهشگاه

رژیم بعثی عراق در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ تجاوز گسترده خود را از زمین، هوا و دریا علیه ایران اسلامی آغاز و بخش‌های مهمی از کشور را اشغال کرد و رؤیای فتح يك هفته‌ای تهران را در سر می‌پروراند. در حالی که نظام نوپای جمهوری اسلامی در داخل با بحران‌هایی روبه‌رو بود و اینک با بحرانی خارجی و جنگی تمام عیار نیز روبه‌رو شد.

در این وضعیت املام خمینی(ره) فرمان مقاومت را صادر کرد و ملت ایران را به دفاع از کیان کشور و جمهوری اسلامی فراخواند. این دعوت با لبیک مردم روبه‌رو شد و با حضور اقشار مختلف مردم در جبهه‌های جنگ، دفاع مردمی شکل گرفت و حماسه‌ای خلق شد که در تاریخ ایران اسلامی بی‌سابقه است.

یکی از این حماسه‌ها را کارکنان و مدیران صنعت نفت کشور خلق کردند. مناطق نفت‌خیز جنوب بیش از ۸۰ درصد تولید نفت کشور را در زمان جنگ تحمیلی بر عهده داشت و تولید، انتقال و صدور نفت و رفع نیازهای داخلی مهم‌ترین وظیفه صنعت نفت بود که این وظیفه را با تقدیم صدها شهید و جانباز و آزاده به بهترین وجه انجام داد.

فرزندان این مرز و بوم در طول جنگ چنان رشادت‌هایی از خود نشان داده‌اند که تاریخ مشابه آن را، کمتر به یاد دارد و اکنون بر نویسندگان و پژوهشگران است که با ثبت آن دلاوری‌ها، حماسه‌ها و مدیریت‌ها، چهره واقعی جنگ، علل و دستاوردهای مثبت آن را برای این نسل و نسل‌های بعدی روشن کنند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی با توجه به رسالت انقلابی خود و در جهت بازشناسی نقش صنعت نفت در جنگ تحمیلی با کارفرمایی شرکت ملی مناطق نفت‌خیز جنوب، پژوهشی کلان را در دستور فعالیت‌های خود قرار داد. این پژوهش در سه محور زیر صورت گرفت:

تاریخ یکصد ساله مناطق نفت‌خیز جنوب:

چالش‌های مدیران مناطق نفت‌خیز جنوب در سند چشم‌انداز توسعه ۲۰ ساله کشور:

مناطق نفت‌خیز جنوب و دفاع مقدس.

کتابی که پیش روی شماست برگرفته از پژوهشی است که در محور سوم انجام شده است.

مدیریت این محور پژوهشی بر عهده جناب آقای مرتضی شمس از پژوهشگران پژوهشگاه است. این پژوهش سه پروژه جداگانه دارد که کتاب حاضر حاصل پژوهشی است که با مدیریت جناب آقای دکتر سید مجید جدی از اعضای هیئت علمی دانشگاه امام حسین (ع) و تحت عنوان "صنعت نفت و مدیریت بحران در دوره جنگ تحمیلی (بررسی موردی منطقه نفت خیز جنوب)" انجام شده است.

آنچه در این کتاب آمده است تحلیلی است از ابعاد جنگ تحمیلی، عوامل به وجود آورنده آن با توجه به سه متغیر آمریکا، عراق و ایران، علل مقاومت مردم بخصوص ساکنان مناطق نفت خیز جنوب، ثمره ها و دستاوردهای هشت سال پایداری، راهبردهای آزادسازی و نیز تنبیه متجاوز، تأثیر تغییرات عرصه جنگ بر محیط صنعت نفت، شیوه های حمله دشمن به تأسیسات نفتی و وضعیت سیستم پدافند هوایی و پدافند غیرعامل.

خواننده این کتاب افزون بر آشنایی با مناطق نفت خیز جنوب، از نقش پشتیبانی این مناطق در جنگ، مدیریت بحران صنعت نفت در طول هشت سال دفاع مقدس، مهم ترین اقدام های محیطی مناطق نفت خیز، بازسازی و ترمیم دوس های مدیریت بحران، آگاه می شود.

در پایان ضمن قدردانی از زحمات مدیران وقت مناطق نفت خیز جنوب آقایان مهندس نصرت الله اسپاری، مهندس سیف اله جشن ساز، مهندس غلامرضا حسن بیگلو و دکتر هرمز فلاوند و همچنین از مدیران و همکاران روابط عمومی شرکت ملی مناطق نفت خیز جنوب آقایان اسحاق رویور، رضایی زاده، علمدار متولی، منصور صفایی فر، همچنین از زحمات جناب آقای خسرو قبادی مدیر کلان طرح های پژوهشی، جناب آقای مرتضی شمس مدیر پژوهش و جناب آقای سید مجید جدی مدیر پروژه و جناب آقای دکتر محمدباقر حشمت زاده ناظر پروژه تشکر و قدردانی می نمایم.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی ضمن ارج نهادن به مقام شامخ شهیدان سرافراز صنعت نفت و مناطق نفت خیز جنوب این مجموعه را به آنان تقدیم می دارد.

محمد جواد چیت ساز

سرپرست پژوهشگاه

علوم انسانی و مطالعات اجتماعی

مقدمه

جنگ ایران و عراق، یکی از مهمترین رخدادهای پس از پیروزی انقلاب با تأثیرات عمیق در جامعه محسوب می‌شود که ۳۱ شهریور سال ۱۳۵۹ با تجاوز عراق آغاز شد و تا ۲۹ مرداد ۱۳۶۷ ادامه یافت.

پیروزی انقلاب اسلامی با پایگاه مردمی و ایدئولوژی حاکم بر آن نگرانی جدی را در برخی از کشورهای منطقه و همچنین برخی از قدرت‌های جهانی ایجاد نمود. در این میان رژیم بعث عراق در راستای تأمین منافع خود و با توجه به مساعد شدن شرایط جامعه جهانی در حمایت از اقدامات تجاوزکارانه آن رژیم و باور به تضعیف نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در دفاع از کشور، حمله گسترده‌ای را در طول خطوط مرزی ایران تدارک دید.

از همان آغاز جنگ، استان خوزستان به لحاظ شرایط جغرافیایی در شمال خلیج فارس و بهره‌مندی از پتانسیل‌های بالای اقتصادی بخصوص منابع نفتی از جایگاه ویژه‌ای در راهبرد (استراتژی) نظامی عراق برخوردار بود. در طول جنگ سیر تحولات به‌گونه‌ای رقم خورد که موازنه قوا به دلایل مختلف، از جمله تأثیر متغیرهای ناشی از انقلاب اسلامی، همچنین ورود کشورهای منطقه‌ای و فرماندهی در حمایت از عراق به صورت آشکار و نهان دچار تغییر شد و در نتیجه، راهبرد (استراتژی) و تاکتیک‌های جنگ دستخوش تغییر و تحول گردید.

حد فاصل آغاز جنگ تا عملیات ثامن الائمه، موازنه کلی نیرو به سود عراق بود. همین امر موجب شد صاحب‌نظران پیروزی عراق را در جنگ ممکن دانسته و عراق توانست با حمله سراسری بخش‌های وسیعی از خاک ایران به‌خصوص مناطق نفت‌خیز را تصرف کند.

ظهور عوامل جدید از جمله حضور نیروهای مردمی در جنگ و مقاومت عمومی در برابر

این تجاوز، محاسبات رژیم عراق را برهم زد و مانع تحقق اهداف آن رژیم شد. عراقی‌ها بر تصرف مناطق اشغالی تکیه کردند و بر تحولات سیاسی در داخل ایران امید بستند و در انتظار زمانی بودند تا با وارد ساختن ضربه‌ای نظامی موازنه را به سود خود تغییر دهند و جمهوری اسلامی را وادار سازند تا خواسته‌های آنها را بپذیرد.

تغییر تدریجی در روند جنگ و بهبود اوضاع داخلی، زمینه آزادسازی مناطق اشغالی را فراهم کرد و پیروزی‌های نظامی باعث تثبیت اوضاع داخلی شد. فرایند این تحولات موازنه‌ای جدید را به وجود آورد که در مجموع موجب برتری ایران بر عراق شد. با آزادسازی مناطق اشغالی و فتح خرمشهر، وضعیت به سود ایران تغییر کرد و موقعیت عراق به شدت تضعیف شد و انجام عملیات فاو، نگرانی شدیدی را برای بسیاری از کشورهای منطقه و قدرت‌های جهانی ایجاد نمود.

در نتیجه وضعیت جدید، یکی از مهم‌ترین تحولات در این جنگ، یعنی بهره‌گیری از توانمندی‌های هوایی و موشکی ارتش عراق - که بواسطه حمایت کشورهای غربی در طول جنگ افزایش یافته بود- با حمله به صنایع و تأسیسات اقتصادی کشور به‌خصوص انهدام سیستم صادرات نفتی کشور، همچنین حمله به شهرها به منظور اعمال فشار به جمهوری اسلامی برای پذیرش خواسته‌های آنان در خاتمه دادن به جنگ بدون دمیّتایی به حقوق خود، شکل گرفت. از سوی دیگر جمهوری اسلامی برای احقاق حقوق خود و دستیابی به امنیتی پایدار در تلاش بود تا ضمن رعایت اصول انسانی با اقدامات متقابل، اثرات این حملات را خنثی نماید. از آنجا که بخش عمده منابع مورد نیاز عراق از خارج تأمین می‌شد، جمهوری اسلامی ایران عملاً امکان قطع منابع مالی این کشور را نداشت، از این رو عراق در معادلات دوجانبه محدودیتی در قبال فشار و حمله به صنعت نفت ایران با بهره‌گیری از قدرت هوایی و موشکی خود احساس نمی‌کرد، در نتیجه، خنثی نمودن این اقدام تنها با تلاش گسترده و خالصانه پرسنل صنعت نفت امکان‌پذیر می‌گردید.

در این کتاب سعی بر آن است تا با دنبال کردن روند تحولات جنگ، اهمیت و جایگاه صنعت نفت در دوره دفاع مقدس به عنوان یک عامل اثرگذار در سرنوشت جنگ برای شناخت بیشتر زحمات کارکنان این صنعت در دوره جنگ مشخص و با شناخت بحران‌های ناشی از حملات نظامی عراق در این صنعت شیوه‌های به کار گرفته شده در مدیریت این بحران‌ها بررسی شود.

صنعت نفت به منزله شریان اصلی اقتصاد کشور، یکی از مهم‌ترین اهداف نظامی دشمن به‌خصوص در سال‌های پایانی جنگ محسوب می‌شد. در این نبرد نابرابر، کارکنان شریف و زحمتکش این قطب اقتصادی و صنعتی کشور، متحمل زحمات و مصائب بسیاری شدند. شهادت، معلولیت و اسارت پرنسپل، بخشی از پیامدهای انسانی این تهاجم علیه صنعت نفت بوده است. با این وجود و به‌رغم حملات گسترده به این صنعت، هیچ‌گاه دشمن بعثی نتوانست به اهداف خود در قطع تولید و صادرات نفت و در نتیجه ناتوان ساختن کشورمان از تأمین منابع مالی مورد نیاز جنگ دست یابد. این امر مهم، جز در سایه تلاش‌های بی‌وقفه کارکنان این صنعت دست یافتنی نبوده است.^۱

۱. مهندس عاصمی‌پور از مدیران مناطق نفت‌خیز در نیمه دوم دوره جنگ در این خصوص می‌گوید: دشمن با آگاهی از اهمیت نفت در تأمین امکانات و هزینه‌های دفاعی کشور، به‌ویژه در برهه‌های استیصال خود در میدان جنگ و مقابل رزمندگان اینارگر، ناجوانفردانه کلیه تأسیسات و مخازن نفتی ما را هدف تهاجم بی‌امان خود قرار می‌داد و در اجرای این سیاست، پالایشگاه عظیم آبادان و به دنبال آن تمامی تأسیسات صنایع نفت، گاز و پتروشیمی در خشکی و دریا را مورد تهاجم قرار داد.

در جریان این تهاجم بی‌امان کارکنان صنعت نفت بودند که در زیر شدیدترین بمباران‌ها و وارد شدن لطمات همگین بر کارخانه‌های بهره‌برداری، مخازن، اسکله‌های بارگیری و پالایشگاه‌های نفت و گاز و تأسیسات پتروشیمی، با ایثار و فداکاری از آن تأسیسات صیانت کردند. حضور به موقع، فداکاری و خلاقیت کارکنان پس از هر بمباران و استمرار تولید و ارسال نفت به میادی صدور را باید از مصادیق مهم افتخار آفرینی تلاشگران این صنعت ملی دانست. (عباس طرifi، مدیران صنعت نفت ایران، جلد هفتم: جنگ و نفت، اهواز،

صنعت نفت کشور که در سال‌های اولیه جنگ و پس از مدیریت حملات محدود ارتش عراق به صورت عمده نقش پشتیبانی از نیروهای مسلح را عهده‌دار شده بود از حوالی سال ۱۳۶۴ به بعد در اثر شدت یافتن حملات ارتش عراق به پایانه‌های نفتی و تأسیسات بالادستی، به یک حوزه عملیاتی تبدیل گردید. صنعت نفت تا قبل از سال ۱۳۶۴ در حاشیه جنگ و در نقش پشتیبانی‌کننده از آن بوده و از این مقطع به بعد نه تنها در متن جنگ حضور داشت بلکه به یک صحنه مستقل عملیاتی تبدیل شد. در نتیجه مطالب این کتاب در خصوص مدیریت بحران عمدتاً ناظر بر اقداماتی است که در این محدوده زمانی واقع شده است.

مطالب این کتاب برگرفته از تحقیقاتی است که در سال ۸۶ توسط نگارندگان و پژوهشگران پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی صورت گرفته است. مستندات کتاب علاوه بر مدارک در دسترس، بهره‌گیری از نظرات مدیرانی بوده است که در آن مقطع زمانی در صنعت نفت مسئولیت داشته‌اند.

با توجه به سطوح اقدامات و حوادث در صنعت نفت می‌توان سه سطح شامل سطح تاکتیکی (اقدامات مدیران در صحنه برای برطرف کردن آسیب‌های ناشی از هر بیمار در هر یک از مراکز و تأسیسات صنعت نفت مانند مراکز بهره‌برداری)، سطح عملیاتی (سطح مدیران مناطق نفت‌خیز در جنوب) و سطح راهبردی یا استراتژیکی (سطح مسئولان و مدیران وزارتخانه در زمان جنگ) را در خصوص عملکرد سیستم مدیریت بحران مورد مطالعه قرار داد. در این پژوهش اقدامات سطح عملیاتی مورد توجه خواهد بود و در این میان از اطلاعات موجود در منطقه خارك بیش از سایر مناطق صنعت نفت استفاده شده است. این مطلب به معنای نادیده انگاشتن فعالیت‌های انجام شده در سایر قسمت‌ها نبوده بلکه لازم است در تحقیقات تکمیلی تمام فعالیت‌های صورت گرفته در صحنه نبرد به همراه اقدامات پدافند عامل مورد توجه قرار گیرد و مطالب این کتاب در آینده تکمیل شود.

در پایان از زحمات جناب دکتر حسین حسینی، عضو هیئت علمی دانشگاه امام حسین(ع)

به عنوان همکار اصلی تحقیق، جناب آقای دکتر مرتضی شمس به خاطر فراهم نمودن زمینه مصاحبه با مسئولان صنعت نفت و پیگیری‌های مکرر جهت فراهم نمودن اطلاعات مورد نیاز، جناب آقای ضیغمی به واسطه همکاری صمیمانه در واگذاری اطلاعات مربوط به اقدامات جزیره خارک و راهنمایی اساتید بزرگوار ناظر، جناب دکتر محمد باقر حشمت‌زاده و آقای خسرو قبادی رئیس گروه علوم سیاسی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی و دیگر مدیران این پژوهشگاه به خاطر مساعدت برای این تحقیق تشکر و قدردانی می‌شود.

دکتر سید مجید جدی